

WŁADYSŁAW POKRYWKA

METRYKA SEBASTIANA FABIANA KLONOWICA
W POEMACIE *VICTORIA DEORUM* (KSIĘGI XXXI-XXXV)*

Sebastian Fabian Klonowic¹, podobnie jak i inni poeci humanistyczni, zarówno pod względem techniki wersyfikacyjnej, jak i miary wierszowej naśladował wzory starożytne. Klonowic dbał o poprawną formę w rozmieszczeniu daktyli i spondejów w wierszu. Idealny był taki wiersz, w którym zachodziła równowaga między tymi stopami, tzn. gdy dwie stopy były daktylami, a dwie spondejami, przy czym kolejność ich była raczej obojętna. Na ogólną liczbę 2398 wierszy, zawartych w pięciu omawianych księgach, równowaga ta istnieje w 965 wierszach (co stanowi 40,24%), np. XXXI 50:

Fērvēt ōpūs tādēm, cōtēndītūr arte canendi;

Mamy również wiersze, w których istnieje przewaga daktyli; jest to w sumie 487 heksametrów (czyli 20,31%), np. XXXV 63:

Lābitūr imā pētēns, ārentiā corpora linquit

W 778 heksametrach występują trzy spondeje + jeden daktyl (co stanowi 32,44%), np. XXXIII 27:

Ērgō divitiās finis cōmmēdat et usus;

Poeci antyczni używali daktyli również dla osiągnięcia specjalnych efektów artystycznych, np. Ennius w *Annales* 439:

it̄ equēs et̄ plaūsū cāvā cōncūtīt ūngulā terram

* Artykuł jest fragmentem obszernej rozprawy doktorskiej autora: "*Victoria Deorum*" Klonowica – analiza metryczna i edycja dwóch wersji ksiąg XXXI-XXXV (1989 – mps w Archiwum Wydziału Polonistyki UW).

¹ O życiu i twórczości S. F. Klonowica zob. H. Wiśniewska. *Renesansowe życie i dzieło Sebastiana Fabiana Klonowicza*. Lublin 1985. Tamże obszerna bibliografia.

Przez użycie daktyli w tym wierszu słyszymy jakby bieg galopującego konia. U Klonowica występują wiersze z samymi daktylami w pierwszych czterech stopach, np. XXXIV 25:

Āurībūs ēxcipiūnt, āvidīs, sinē pectore cives

Daktyle w przytoczonym wierszu podkreślają ruch i szybkość przyjmowania przez żądne słuchania uszy człowieka każdej pogłoski.

Mamy także wiersze złożone z samych spondejów, które czynią wiersz powolnym i ciężkim, np. XXXV 457:

Hēstērnīs cōēnīs irrītāmenta palati

W przytoczonym wierszu spondeje wyrażają element smakowy i zapachowy: potrawy, które łechcą podniebienie na ucztach.

Najczęstszą cezurą u Klonowica jest, zgodnie z praktyką poetów rzymskich, cezura po piątej półstopie (*caesura semiquinaria, penthemimeres*) jako główna i cezura po siódmej półstopie (*caesura semiseptenaria, hephthemimeres*) jako poboczna, np. XXXIII 6:

Pro gravibus curis, // medio / prostantia campo.

Spora grupa wierszy posiada cezurę główną po piątej półstopie, a jako poboczną dierezę po czwartej stopie (*diaeresis bucolica*), używaną zwłaszcza w heksametrze bukolicznym, np. V e r g. *Buc.* 7, 1:

Forte sub arguta // consederat / illice Daphnis.

U Klonowica np. XXXI 107:

Qui canit inflato // Berecynthia / carmina cornu,

Występują także cezury tylko po *penthemimeres*, zjawisko niezbyt częste w poezji łacińskiej. Klonowic tutaj pozwolił sobie na większą swobodę, np. XXXIII 1:

Sed me scribentem // forte adversarius urget

Pewną grupę wierszy stanowią cezury po *trithemimeres* i po *hephthemimeres*, np. XXXI 3:

Nunc igitur / quis divitiis / partoque fruatur

Mamy również wiersze z cezurą tylko po *hepthemimeres* (co było rzadkim zjawiskiem w poezji łacińskiej²), np. XXXI 127:

Te disceptatore Deus, / te iudice victus

Dużą grupę stanowią wiersze z cezurami potrójnymi (występujące również u poetów starożytnych) pod dwiema postaciami:

a) po trzeciej półstopie + po trzecim trocheju + po siódmej półstopie, jak np. O v i d. *Met.* II 133:

hac sit iter, / manifesta / rotae / vestigia cernes

u Klonowica np. XXXI 216:

Incipiat / sentire / decus / ramosque renasci.

b) po trzeciej półstopie + diereza po drugiej stopie + po siódmej półstopie, np. XXXIV 40:

Arcadiae / Deus / incusit / sine mente pavorem.

Ponadto u Klonowica występują jeszcze następujące cezury:

- a) cezura umieszczona przed enklityką,
- b) cezura po trzeciej półstopie i po trzecim trocheju,
- c) cezura po trzeciej półstopie i po czwartej stopie,
- d) cezura po trzeciej półstopie i po trzeciej stopie,
- e) cezura, którą wyznacza interpunkcja, po drugiej półstopie i po trzecim trocheju,
- f) cezura po piątej półstopie i po czwartym trocheju, np. XXXV 716:

Filius atque nepos / ex matre / sorore creatus

Sądzę, że w przytoczonym wierszu cezurę wyznacza treść. Poeta chce podkreślić nieprawość pochodzenia Adonisa, zrodzonego z kazirodczej miłości Kinyrasa, króla Cypru, i jego córki Smyrny³.

² U Wergiliusza sama cezura po siódmej półstopie występuje tylko w trzech heksametrach (zob. np. *Aen.* II 549).

³ R. G r a v e s. *Mity greckie*. Przeł. H. Krzeczkowski. Wstępem opatrzył A. Krawczuk. Warszawa 1967 s. 74.

Ścisłe z cezurą po piątej półstopie wiąże się tzw. prawo Marxa⁴, które w określonych warunkach reguluje szyk wyrazów po *penthemimeres*. Mówi ono, że wyraz jednozgłoskowy długi (–) lub wyraz pirrychiczny (–~), który w szyku prozaicznym powinien stać przed wyrazem spondeicznym, w heksametrze po *penthemimeres* stoi po wyrazie spondeicznym, np. XXXI 27:

Quin accessisset rēbūs cum pondere pallor.

U Klonowica występują także wiersze zbudowane niezgodnie z tym prawem, np. XXXII 195:

Paret victa bonis / et fortes audit habenas

Wzorem klasycznych mistrzów Klonowic dopuszczał monosylabę przed cezurą po *penthemimeres* tylko wtedy, gdy poprzedzała ją druga monosylaba, np. XXXI 191:

Miremur quae sunt / miranda, valere iubentor

W heksametrach Klonowica, zgodnie z praktyką poetów rzymskich okresu augustowskiego, na piątą i szóstą stopę składają się dwa wyrazy, z których drugi jest dwu- lub trzyzgłoskowy, a przycisk wierszowy zgadza się z akcentem wyrazowym. Jeśli ostatni wyraz wiersza jest dwuzgłoskowy, wyraz przedostatni kończy się daktylem (5~~/6~), np. XXX 310:

Debeat, indignam Lethaeo gūrgitē mentem.

Jeśli natomiast jest trzyzgłoskowy, wyraz przedostatni kończy się trochejem (5~/6~ np. XXXIII 25:

Saeplus allidunt insigni clādē superbos:

Spotykamy także u Klonowica wiersze, w których szóstą stopę tworzą dwa wyrazy jednozgłoskowe. Poeci augustowscy unikali takich zakończeń, ale wyjątkowo stosowali dla wywołania jakiegoś szczególnego efektu (np. H o r. *Ars poet.* 169). U Klonowica takie zakończenie mamy np. w XXXI 192:

⁴ F. M a r x. *Molossische und baccheische Wortformen in der Verskunst der Griechen und Römer.* "Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse" 37:1922 H. 1 s. 198.

Divitiae, quas non decorat prudentia quas non

Wszystkie wiersze z dwiema monosylabami na końcu wiążą się syntaktycznie z wierszem następnym.

Występują również wiersze z jedną sylabą na końcu, np. XXXI 280:

Stultaque maiestas morum, dignissima naso est.

We wszystkich niemal tego rodzaju przykładach wyraz "est" tworzy syntaktycznie z poprzedzającym pewną całość.

U Klonowica znajdujemy kilka heksametrów z wyrazami czterogłoskowymi na końcu wiersza. Poeci klasyczni rzadko stosowali ten rodzaj zakończenia. Były to zazwyczaj imiona własne lub słowa przejęte z języka greckiego (np. *V e r g. Eccl. III 37: Alcimedontis*; *H o r. Sat. I 8, 48: caliendrum*). Klonowic w ten sposób kończy heksametr np. w XXXIII 139:

Ut scortis donet, nebulonibus et parasitis

W poemacie Klonowica koniec stopy zbiega się z końcem wyrazu – głównie w stopie pierwszej, czwartej i piątej – zgodnie z praktyką starożytnych poetów, u których stopa mogła kończyć wyraz w podwójny sposób:

- a) daktylicznie – np. cōrpora,
- b) spondeicznie – np. tāntō.

Na przykład XXXII 7:

Quāmvīs in crasso latitāverit̄ ōbsit̄ panno.

Klasyczny heksametr poddał bardzo rygorystycznym prawidłom ilość i jakość elizji: pewne miejsca w wierszu nie dopuszczały elizji albo dopuszczały ją rzadko. Najchętniej dopuszczano elizję w drugiej arsie i czwartej tezie, najbardziej unikano jej w pierwszej arsie i szóstej tezie. Poeci antyczni unikali elidowania samogłoski długiej lub dwugłoski przed krótką (prawo *Haupta*).

Klonowic w zakresie stosowania elizji przestrzega raczej zasad stosowanych w poezji klasycznej, a odstępstwa są minimalne. Większość elizji u poety stanowią samogłoski krótkie przed krótką lub długą, np. XXXI 38:

Part(ē) ālia Phoebi furit aemulus atque tumentem

Występują również elizje samogłosek długich przed długą, np. XXXI 1:

Hactenus incult(ō) ēt populari carmine dixi

Spotykamy także elizje dwugłosek, np. XXXII 115:

Itali(ae) imperiis gravidae mundique labascit.

W dwóch wierszach Klonowic dokonał elizji wyrazu jednozłotkowego, co było rzadkim zjawiskiem u poetów rzymskich, np. XXXII 174:

Nam s(i) amisit opes, zonam si perdidit amens

Zachowane tu jednak zostało prawo elizji samogłoski długiej przed długą. W kilku wierszach poeta dopuścił elizję samogłoski długiej przed krótką, np. XXXIII 111:

Cunctis iure pari matur(aē) ēlementa patescunt:

W wielu wierszach u Klonowica występuje zjawisko aferezy. W większości występuje ona w ostatniej stopie, np. XXXIV 286:

Ille sed Alcinoi mensis, Phaeacibus ille (e)st

Klonowic ponadto zgodnie z praktyką poetów antycznych używa:

a) synkopy – głównie ze względów metrycznych w zakresie zarówno deklinacji, jak i koniugacji, np. XXXI 125 *seclis* zamiast *saeculis*; XXXIII 201 *norunt* zamiast *noverunt*;

b) form obocznych – w zakresie zarówno czasownika, jak i rzeczownika, np. XXXIV 75 *docuere* obok *docuerunt*; XXXIV 10 *duellum* = *bellum*;

c) geminaty, głównie w rzeczowniku *relligio* (podwojenie spółgłoski "l");

d) *muta cum liquida* Klonowic traktuje długo lub krótko, stosownie do potrzeb metrycznych wiersza.

Klonowic znał dobrze zasady prozodii łacińskiej, a wykroczenia w tym zakresie można by usprawiedliwić przykładami poetów klasycznych. Poeta traktuje krótko przedostatnią sylabę gen. sing. zaimka *ille* i przymiotników zaimkowych *totus*, *alter*, np. XXXI 165 *illius*; XXXV 515 *totius*. Klonowic uzależniał iloczysko końcowego *-o*, które w wyrazach łacińskich jest zasadniczo długie, a także końcowego *-i* w zaimkach *mihi*, *tibi*, jedynie od wymogów metrycznych wiersza, np. XXXIII 3:

Tu mihi divitias coelestia munera culpas

albo XXXIV 109:

Sollicitudō suum, quam rerum sarcina pressat

Iloczas imion własnych u Klonowica należy uznać za poprawny, a uchybienia w tym względzie nie mogą być argumentem chwiejności co do iloczasu. Na tego typu swobodne traktowanie iloczasu imion własnych pozwalali sobie nawet wzorowi poeci rzymscy. Iloczas ten traktowali długo lub krótko, zależnie od wymogów metrycznych wiersza, np. V e r g. *Aen.* I 499: *Dīana* oraz V e r g. *Aen.* III 681: *Dīanae*. W dwóch heksametrach poeta zastosował tmezę (rozdzielenie wyrazu złożonego na dwie części). Są to XXXIV 16:

Inque vicem metuunt suspectos omnibus omnes,

oraz XXXIV 690:

Inque dies peius. Raro natalibus ille

Wprowadzenie przez Klonowica na szeroką skalę wyrazów pochodzenia greckiego świadczy o dobrej znajomości języka starożytnych Greków. W zakresie słownictwa pochodzenia greckiego możemy wyróżnić następujące grupy:

- a) rzeczowniki, np. XXXI 10 *pyropo*, 11 *gaza*, 26 *massa*; XXXV 75 *stuppam*, 148 *scandix*, 431 *petaso*, 434 *macellum*;
- b) przymiotniki, np. XXXIV 6 *exoticus*, 333 *purpureis*;
- c) czasowniki, np. XXXII 69 *acuebat*, 170 *pitissat*, 248 *gubernari*;
- d) participia, np. XXXIV 93 *gubernans*;
- e) imiona własne, np. XXXI 32 *Chelyn*, 70 *Phrygios*, 89 *Oreades*, 144 *Melpomene*;
- f) imiona własne z końcówkami greckimi w acc. sing. ze względów metrycznych, np. XXXI 309 *Daemona*; XXXIII 183 *Hectora*; XXXIV 628 *Doson*; 668 *Styga*;
- g) wyrazy pisane po grecku, np. XXXI 141 *ἄμυσοι* (*amusoi*); XXXII 242 *ἄχρυσος* (*achrysos*);
- h) wyrazy innego pochodzenia⁵, np. XXXIV 267 *tellure* – wyraz celtycki, 427 *popinae* – wyraz oskijski.

Na zakończenie należy krótko omówić pewne cechy aryzmu Klonowica w poemacie *Victoria Deorum*. W zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Narodowej znajduje się opracowany, 120 kart liczący foliał oznaczony Cim. 203, w którym zachowany jest fragment *Victorii* odpowiadający stronom 161-558 wydania drukowanego, a mianowicie część rozdz. 24, w całości rozdz. 25-39 oraz część rozdz. 40, razem około 15 000 wierszy z liczby 20 000 wierszy całego utworu,

⁵ Zob. M. P l e z i a. *Słownik łacińsko-polski*. T. 1-5. Warszawa 1959-1979. Wszystkie wyjaśnienia co do wyrazów obcego pochodzenia podane są według tego słownika.

podzielonego na 40 rozdziałów. Mamy więc dwie redakcje poematu: pierwsza – to druk do s. 96 z 1587 roku oraz znaleziony rękopis, z którego dokonano druku około 1/5 całego utworu, druga – to część poematu, która wyszła z drukarni po roku 1595, s. 97-684. W drugiej części jest to tekst przez autora już częściowo zmieniony i na nowo opracowany. Słowem, wersja drukowana przedstawia poemat udoskonalony i poprawiony. Zapytajmy więc, jaki jest stosunek druku do rękopisu. W druku myśli zawarte w streszczeniach przed każdym rozdziałem są w porównaniu z rękopisem wyrażone jaśniej. Widoczna jest dążność autora do poprawy formy stylistycznej utworu. Poeta stara się o zwięzłość wypowiedzi, aby nadmiarem słów nie zaciemniać myśli. W druku obserwujemy troskę Klonowica o bardziej wyszukany dobór słów, np. XXXI druk: *refertur* – rękopis: *tractatur*; XXXV druk: *doctrina* – rękopis: *narratio*. Marginalia w druku są rzadsze, ale składają się z większej ilości słów, np. XXXI 63 druk: *Apollinis testudo et cantus* – XXXI 53 rękopis: *Apollo fidicen*.

Inną cechą artyzmu Klonowica są zdrobnienia (*deminutiva*), np. XXXI 44 *lingula*, 88 *mimula*; XXXII 12 *oluscula*, 200 *catellis*; XXXIV 137 *pupilla*, 717 *dextella*, *ocellus*. W poemacie Klonowica występują także piękne homeryckie porównania. Mówiłem już o upodobaniu poety do słownictwa greckiego. W poemacie występuje mnóstwo wyrazów greckich oznaczających rośliny, ptaki, zioła, przysmaki, naczynia i inne, np. XXXV 304 *raphanus* – rzepa, 309 *staphylinus* – marchew, 317 *ocima* – ziele ogrodowe, 372 *laganum* – placek na oliwie, 377 *conchilium* – ślimak, 384 *lagois* – cieciora, 431 *petaso* – szynka, 453 *cammarus* – homar, 461 *embamma* – rodzaj sosu, przyprawy z octem, 754 *cyathus* – kubek, 755 *carchesium* – rodzaj wysokiego naczynia do picia z uszami sięgającymi od brzegu do podstawy, używanego zwłaszcza przy ofiarach, 774 *gobio* – piskorz⁶.

Jedną z cech artyzmu poety jest również aliteracja. Nadaje ona wierszowi płynność i gładkość od strony fonetycznej i treściowej. W poemacie Klonowica możemy wyróżnić następujące typy aliteracji:

- a) aliteracja prosta (*allitteratio simplex*),
- b) aliteracja złożona (*allitteratio composita*),
- c) aliteracja symetryczna (*allitteratio symmetrica*),
- d) aliteracja przeplatana,
- e) aliteracja o szyku chiastycznym (*allitteratio chiasmum imitans*),
- f) aliteracja inna przed cezurą, inna po niej (*allitteratio alia ad caesuram alia post caesuram*),
- g) aliteracja onomatopieczna (*allitteratio onomatopaeiam sapiens*).

⁶ Wszystkie podane w artykule znaczenia polskie wyrazów łacińskich pochodzą z wyżej wymienionego słownika.

Np. XXXII 28:

Militiaeque melior pompaque minore triumphans:

XXXII 31:

Nunc pluris populi strepitusque plaususque paratur

W wyżej przedstawionym artykule omówiłem tylko niektóre zagadnienia z analizy metrycznej pięciu ksiąg poematu Klonowica *Victoria Deorum*. Szkoda, że poemat ten do dziś nie doczekał się gruntownych badań językoznawczych.

S. F. KLONOWIC'S METRE IN THE POEM *VICTORIA DEORUM* (BOOKS XXXI-XXXV)

S u m m a r y

The author has carried out a thorough metrical analysis of two versions of Klonowic's *Victoria Deorum*, Books XXXI-XXXV. The poet's metre has never been studied so closely before. The author was able for the first time to establish the characteristics of Klonowic's hexameter and to compare them with the structure of the classical Latin hexameter. He investigated the ending of the hexametric line, the use of the caesura and ellision. He analyzed the prosody. The conclusions are firmly based on the text, for the first time studied in its entirety.

Translated by Adam Pasicki